

MƏMMƏDOVA M.N., AĞAYEVA R.N.

*Elm və Təhsil Nazirliyinin Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu
Az 1073 Bakı, M.Rəhim küç.5, mirvari1947@mail.ru*

**QOBUSTAN RAYONUNUN DAĞ BOZ-QƏHVƏYİ (ŞABALIDI)
TORPAQLARININ SU-FİZİKİ VƏ AQROKİMYƏVİ XASSƏLƏRİ**

Giriş. Hər hansı bir ərazinin torpaqlarının tətbiqində onun öyrənilməsi tarixinin araşdırması elmi cəhətdən əhəmiyyətlidir. Çünki bu araşdırmalar zamanı ərazinin tor-

paqlarının tətbiqində hansı istiqamətdə yanaşmasının məqsədə uyğunluğunu təyin etmək mümkündür. Ona görə də ədəbiyyat materiallarına əsaslanaraq tədqiqat ərazisin-

də torpaqların yayılması qanunauyğunluğuna və onların aqrokimyəvi tərkibi haqqında informasiya əldə etmək mümkündür.

Azərbaycan respublikası ərazisində yayılmış torpaqların tədqiqi zamanı Dağlıq Şirvanda torpaqların aqrokimyəvi göstəriciləri haqqında kifayət qədər məlumatlar əldə olunmuşdur.

1948-ci ildə H.Ə. Əliyev Dağlıq Şirvan ərazisi torpaqlarında geniş tədqiqat işləri yerinə yetirmişdir. Tədqiqatçı xüsusən Pirsaat, Ağsu və Girdiman çaylarının orta və aşağı hissələrinin torpaqlarının aqrokimyəvi tərkibini öyrənmişdir.

Dağlıq Şirvanın torpaqların aqrokimyəvi tərkibi, onların eroziya prosesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dəyişməsi haqqında tədqiqat işləri 1990-2016-cı illərdə ET. Eroziya və Suvarma İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən daha dəqiq yerinə yetirilmişdir. Alimlərin apardıqları tədqiqatlar ərazidə müxtəlif dərəcədə eroziyaya məruz qalmış torpaqların aqrokimyəvi tərkib göstəricilərini yüksəltmək üçün müxtəlif aqrokimyəvi təcrübələr aparılmışdır.

Tədqiqat işi Böyük Qafqazın cənub-şərq yamacında Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunun təcrübə sınaq bazasından 15 km məsafədə dəniz səviyyəsindən 800-850 m hündürlükdə yerləşən Ərəbşahverdi kəndi ərazisində eroziyaya uğramış dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarda aparılmışdır. Ərazinin maili düzənlik olmasına baxmayaraq burada eroziya prosesi torpaqların münbitliyini xeyli pisləşdirmişdir. Ərazisində eroziya prosesinin baş verməsinə və geniş sahələri əhatə etməsinə antropogen amillər güclü təsir etmişdir. Çünki ərazidə heç bir aqrotexniki mübarizə tədbirləri aparılmadan əkin sahələri uzun müddət eyni bitki altında intensiv istifadə olunduğundan müxtəlif dərəcədə eroziyaya uğramışdır.

Təcrübə sahəsi torpaqlarının yuyulmamış, zəif və orta dərəcədə yuyulmuş sahələrində torpaq kəsirləri qoyularaq genetik qatlardan götürülmüş torpaq nümunələrində təhlillər aparılmışdır.

Tədqiqat göstərir ki, qalın torpaqlara hər yerdə rast gəlməmişdir. Dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar miqdar və tərkibcə daha vacib bitki örtüyünə malik olduğundansuyun dağıdıcı təsirinə qarşı nisbətən az davamlıdır.

Struktur təhlilin nəticələri göstərir ki, yuyulma dərəcəsi artdıqca bu torpaqlarda suya davamlı aqreqatların miqdarı azalır. Yuyulmamış sahənin üst qatında quru halda ələklərdən keçirildikdə 1 mm-dən böyük hissəciklərinin miqdarı 57,1% olduğu halda, yaş ələmədə onlardan yalnız 28,0%-i suya davamlı aqreqat halında qalmışdır. Zəif dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqda hissəciklərin çox (62,4%) olmasına bağmayaraq, suya davamlı aqreqatların miqdarı 25,4% olmuşdur. Orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda isə strukturalı hissəciklərinin miqdarı 73,1% olduğu halda, suyadavamlı aqreqatların miqdarı daha az (12,5%) olmuşdur. Buradan aydın olur ki, yuyulmuş torpaqların strukturu kəskin pisləşmişdir ki, bu da məhsulun miqdarına və onun keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar qranometrik tərkibcə orta və ağır gillicəli olub, yuyulma dərəcəsindən asılı olaraq fiziki gilin miqdarı azalır. Eroziyaya uğramamış torpaqların üst qatında fiziki gilin (<0,01 mm) miqdarı 59,48% olduğu halda, zəif dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda 50,74%, orta dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda isə 38,67% olmuşdur. Deməli, eroziya prosesi nəticəsində bu torpaqların su-fiziki xassələri pisləşir.

Aqrokimyəvi təhlilin nəticələri göstərir ki, dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar qida maddələri ilə zəif təmin olmuşdur.

Eroziyaya uğramamış torpaqların üst qatında (0-21 sm) humus 2,23% aşağı qatlara doğru getdikcə 1,36-1,56%-ə qədər azalır. Zəif dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda bu göstərici 1,76-1,10%, orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda isə kəskin azalaraq 0,86-0,15% təşkil etmişdir. Bu torpaqların üst qatlarında eroziyaya uğramamış torpaqlara nisbətən humus itkisi zəif dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda 10-20%, orta dərəcədə yuyulmuş torpaqlarda isə 52% təşkil edir.

Təhlildən aydın olur ki, dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqların eroziyaya uğramamış növlərinin əkin qatında humusun miqdarı olduqca azdır, bu da bitkilərdən yüksək məhsul almağa imkan vermir.

Tədqiqat aparılan torpaqların üst qatında qida maddələrinin ümumi miqdarı yuyulma dərəcəsi artdıqca azalır. Bu torpaqlarda bitkilərin mənimsəyə biləcəyi qida maddələri

rinin miqdarı onların ümumi ehtiyatının 1%-dən çox olmur. Zəif və orta dərəcədə eroziyaya uğramış torpaqlarda nitrat azotu aşağı qatlara doğru getdikcə üst qata nisbətən bir qədər çox olur ki, bu da əsasən nitrat azotunun suvarma suyu ilə aşağı qatlara yuyulması ilə əlaqədardır.

Dağ boz-qəhvəyi torpaqlarda, udulmuş əsaslardan əsas yeri kalsium tutur. Udulmuş əsasların cəmi yuyulmamış sahənin üst qatında 100 qr torpaqda 22,45 ml.ekv., zəif dərəcədə yuyulmuş sahədə 20,09 ml.ekv., orta dərəcədə yuyulmuş sahədə isə daha çox azalaraq 13,59 ml.ekv. təşkil edir.

Tədqiqat aparılan torpaqların aqrokimyəvi xassələri göstərir ki, bu torpaqlar qida maddələri ilə zəif təmin olunub. Eroziya prosesi nəticəsində isə bu torpaqların aqrokimyəvi xassələri daha da pisləşir.

XÜLASƏ

Məqalədə Qobustan rayonun Ərəbşahverdi kəndi ərazisində dağ boz-qəhvəyi torpaqların aqrokimyəvi xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Bu torpaqlar azot, fosfor və kaliumun bitki tərəfindən mənimsənilə bilən formaları ilə zəif dərəcədə təmin olunmuşdur. Bu torpaqların münbitliyini bərpa etmək üçün torpağın aqrokimyəvi göstəricilərinə əsaslanaraq düzgün becərmə üsulu işləyib hazırlamaq vacibdir.

Açar sözlər: *dağ boz-qəhvəyi, eroziya, morfogenetik xüsusiyyətlər, aqrokimyəvi və aqrofiziki xüsusiyyətlər.*

РЕЗЮМЕ

В статье изучены агрохимические характеристики горных серо-бурых почв в районе села Арабшахверди Гобустанского района. Эти почвы слабо обеспечены доступными для растений формами азота, фосфора и калия. Для восстановления плодородия этих почв важно разработать правильный метод возделывания, исходя из агрохимических показателей почвы.

Ключевые слова: *горный серо-бурый, эрозия, морфогенетические признаки, агрохимические и агрофизические признаки.*

SUMMARY

The article studied the agrochemical characteristics of mountain gray-brown soils in the area of the village of Arabshahverdi, Gobustan region. These soils are poorly supplied with forms of nitrogen, phosphorus and potassium available to plants. To restore the fertility of these soils, it is important to develop the right cultivation method based on the agrochemical parameters of the soil.

Key words: *mountain gray-brown, erosion, morphogenetic characteristics, agrochemical and agrophysical characteristics.*

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, Qobustan rayonunun Ərəbşahverdi kəndində dağ boz-qəhvəyi torpaqlarında əsas qida maddələrinin ümumi miqdarının az olmasına baxmayaraq bitki tərəfindən mənimsənilə bilən formaları ilə zəif dərəcədə təmin olunmuşdur. Ərazidə əkiləcək bitkilərdən yüksək və keyfiyyətli məhsul almaq üçün torpağın aqrokimyəvi göstəricilərinə əsaslanaraq aparılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. M.P. Babayev, V.H. Həsənov, C.M. Cəfərova, Ş.M. Hüseynova. Azərbaycan torpaqlarının morfogenetik diaqnostikası, nomenklaturası və təsnifatı. Bakı, Elm, 2001.
2. Qiyasi H. Böyük Qafqazın eroziyaya uğramış torpaqlarında payızlıq taxılların gübrələnməsi (tövsiyyə). Bakı. 2007-ci il 26 s.
3. Məmmədova M.N. Qobustan rayonunun dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlarının morfogenetik xüsusiyyətlərinə eroziya prosesinin təsiri. "Eroziya və Suvarma ETİ elmi əsərlər məcmuəsi". №2, 2009-cu il.
4. Zumanov P.B. Qida elementlərinin və gübrələrin torpaq xassələrinə və bitkilərinin məhsuldarlığına təsirinin aqrokimyəvi əsasları. Bakı-NPM "Təhsil", 2012. 26 səh.

Məqaləyə AzMIU-nun Meliorasiya və su təsərrüfatı tikintisi" kafedrasının dosenti F.H. Həsənov rəy vermişdir.